

Lučano de Krešenco

SOKRAT

Ne može čovek, a da se ne zaljubi u Sokrata: bio je dobroćudan, postojan, inteligentan, ironičan, tolerantan i istovremeno nepokolebljiv. Povremeno se na zemlji pojave ljudi takvih duhovnih sposobnosti bez kojih bismo i mi svi bili nekako drugačiji, mislim na velike mudrace. No, ono što Sokrata izdvaja od svih njih je jednostavnost njegove ličnosti. I dok bi se za mnoge velikane, moglo reći da je njihovoj izuzetnosti doprinela i izvesna doza preterivanja, za Sokrata nema sumnje: atinski filozof bio je sasvim normalna osoba, čovek koji se nije postavljao kao izbavitelj i nije priželjkivao da ga prati gomilu sledbenika. Da bi se shvatila prava slika o njemu, napomenimo da je uobičavao, sasvim suprotno prorocima, da posećuje gozbe, da pije, i da, kada se ukaže prilika vodi ljubav s kakvom heterom.

Pošto nikada ništa nije napisao, Sokrat je oslao problem za istoričarc filozofije. Ko je zapravo bio? Kakve su bile njegove ideje? Jedinu direktni izvor dokaza ostavili su nam Ksenofont i Platon, a pokoji komentar «po onome što je čuo» nalazimo kod Aristotela. Međutim, portret koji nam o Sokratu daje Ksenofont sasvim se razlikuje od Platonovog, a gde se podaci poklapaju to je zato što je prvi prepisao od drugog; što se liče Aristotela, postoje opravdane sumnje u njegovu objektivnost.

Ksenofont, uzgred rečeno, nije se baš ubrajao u vrh filozofske inteligencije: u najboljem slučaju mu se može odali priznanje da je bio general Iepog izgleda i dobar pisac memoara. Kao mladić učestvovao je u mondenskom životu Atine posećujući gozbe, gimnastička takmičenja i

slično, dok jednog dana nije sreo u nekoj uličici Sokrata. Filozof mu je preprečio put svojim štapom, fiksirao ga pogledom i upitao:

«Znaš li gde se prodaje riba?»

«Da, na pijaci».

«A znaš li gde ljudi stiču vrlinu?»

«Ne.»

«Onda kreni za mnom.»

I tako je Ksenofont, više zbog pridavanja važnosti sebi nego iz ljubavi prema mudrosti, počeo da prati Sokrata u njegovim dugim šetnjama; no posle nekoliko godina, valjda umoran od silnih diskusija, krenuo je dobrovoljno u pravi rat koji mu se ukazao. Bio je na dvoru Kira Mlađeg, pa kod Agesilaja, spartanskog kralja, i na mnogim sličnim mestima gde njegov učitelj nikada ne bi kročio. Proveo je život u okršajima, boreći se uvek u stranim vojskama. Kada pominje Sokrata, govori kao da mu je branitelj po službenoj dužnosti: pokušava da ga rehabilituje posle procesa i predstavlja ga kao neporočnog čoveka, preterano pobožnog i punog poštovanja prema vlastima. Ako nam je Ksenofont ostavio pomalo konvencionalan portret Sokrata, Platon (stvaralački duh u pravom smislu) ide u suprotnu krajnost: čitajući «dijaloge» pitamo se, zapravo, da li Platonov junak iznosi Sokratove ideje ili ideje svog autora. Pošto nema druge, ostaje mi da ispričam sve ono što znam o njemu i prepustim čitaocu da stvori svoj sud.

Sokrat je fizički podsećao na Mišel Simona, francuskog glumca pedesetih godina, a hodao je kao Čarls Lauton u filmu «Svedok optužbe». Rodio se 469. u atinskom predgrađu Alopeke na padinama Likabeta. Ljubiteljima

astrologije će možda biti zanimljivo čuti da je rođen u znaku Jarca. Njegova porodica pripadala je srednjem staležu, odnosno klasi zeugita, trećoj i poslednjoj od onih koje su nešto značile u Atini. Otac, Sofronisk, bio je skulptor ili možda samo klesar s periferije, a mati, Fajnareta, babica. O njegovom detinjstvu ne zna se gotovo ništa i, govoreći iskreno, teško nam je i da ga zamislimo kao dete, ali budući da je poticao iz srednjeg staleža, smatra se da se redovno školovao, kao i ostali dečaci u Atini, da je s osamnaest godina odslužio vojsku i u dvadesetoj postao hoplit, pošlo je dobavio odgovarajuću vojnu opremu.

Kao mladić sigurno je pomagao u radionici skulptora, dok ga jednog dana Kriton, «zaljubivši se u lepotu njegovog duha», nije poveo sa sobom da bi ga poučio ljubavi prema saznanju. Diogen Laertije u svom delu Životi filozofa priča da je Sokrat imao za učitelja Anaksagoru, Damona i Arhelaja, a da je ovom poslednjem bio i milosnik ili, preciznije, eromen (u to vreme kada se radilo o ljubavnom odnosu između dva muškarca, stariji se zvao erast a mlađi eromen). Da ne bismo pomislili da je Sokrat kakav gay, zaustavimo se za trenutak da razmotrimo jednom za svagda homoseksualne odnose među grčkim filozofima.

Homoseksualnost je u to vreme bila najnormalnija pojava i nije slučajno ušla u istoriju pod nazivom «grčka ljubav». Ima čak i onih koji je, poput Plutarha, nazivaju «pedagoška pederastija.» U svakom slučaju nije bila predmet skandala: kada se Geron: tiranin Sirakuze, zaljubio u mladića Dailoka, prokomentarisao je događaj jednostavnim rečima: «Prirodno je da mi se dopada ono što je lepo»; da li se to lepo odnosilo polom na dečaka, čoveka ili ženu, bilo je manje značajno...

Sokrat se oženio Ksantipom kad je već napunio skoro pedesetu, ali više da bi imao potomstvo no ženu. Sve do tog doba nije mario za ženidbu i

ko bi ga upitao za savet da li da se ženi ili ne, odgovarao je uvek: «Kako hoćeš, ali i u jednom i u drugom slučaju ćeš se pokajali.» Ksantipa, žena jakog karaktera, ušla je u istoriju kao klasična žena-zanovetalo i goropad: no nije isključeno da i sam Sokrat treba da joj donekle zahvali za svoju popularnost. Čak joj je list za decu «Corriere dei Piccoli» tridesetih godina posvećivao svake nedelje po jedan stubac koji je počinjao uvek ovom strofom.

Tutti sanno che Santippe, matta andava per le trippe.

Trippe a pranzo, trippe a cena,

Dio per Socrate che pena!

O odnosu Sokrat-Ksantipa uvek se malo preterivalo. Najverovatnije da je njihov bračni život bio normalniji nego što se mislilo: ona je bila dobra domaćica, kao većina drugih, sa smislom za praktičnost, koja je morala da misli kako da izvede na put jedno (ili troje) dece pored muža koji, osim neke male zalihe što mu je ostala od majke, nije donosio kući ni prebijene pare. On, dobričina, pun ironije, voleo ju je i prihvatao onakvu kakva je bila. Ksantipu je dovodilo do besa to što joj se muž nikada ni jednom rečju nije obraćao: koliko je bio razgovorljiv s prijateljima po atinskim ulicama, toliko je bio ćutljiv u kući. Diogen Laertije priča da se Ksantipa jednom toliko naljutila da ga je polila vedrom vode, na šta je Sokrat odgovorio: «Znao sam da će Ksantipina grmljavina, pre ili posle, da se pretvori u kišu». «Ali kako uspevaš da je podnosiš?» - pitao je jednom prilikom Alkibijad. A on: «Život sa takvom osobom može biti koristan kao i kroćenje besnog konja: posle toga se čovek oseća sposobnijim da se uhvati u koštac s ljudima na agori. I najposle, jednostavno sam se navikao: to je kao da neprestano čujem čekrk».

Od Aristotela saznajemo da je Sokrat imao još jednu ženu, izvesnu Mirto, kćer ništa manje no Aristida Pravednog. Po Plutarhu, filozof se oženio po drugi put samo da bi spasao Mirto, koja je, iako Aristidova kći, zapala u najcrnju bedu. Neki, opet, smatraju da mu je bila samo konkubina koja se jedne noći, u pijanstvu, uvukla Sokratu u kuću. U svakom slučaju, žena ili ljubavnica, Mirto mu je podarila dva sina, Sofroniska i Meneksena koji su zajedno sa prvorođenim Lamproklom, Ksantipinim sinom, bili potomci filozofa. Atinska vlada je zapravo podsticala svoje građane na što veći broj dece s različitim ženama da bi se taku uvećao broj čistih Atinjana.

O trouglu Sokrat-Ksantipa-Mirto postoji zanimljiv odlomak iz dela Bruneta Latinija. Uzgred podsećam da je autor o kome govorim čuveni «ser Brunetto» koga Dante Aligijeri smešta u Pakao u krug sodomista. Citat nema nikakvu istorijsku osnovu, ali nam daje predstavu kako se u srednjem veku gledalo na odnos Sokrat-Ksantipa.

«Sokrat je bio najveći filozof svog vremena. Po izgledu je bio ružan, nizak rastom, maljav, sa širokim pljosnatim nozdrvama, ćelav, maljavog vrata i ramena, nogu tankih i krivih. I imao je istovremeno dve žene koje su se često svađale, jer je muž pokazivao naklonost čas jednoj, čas drugoj. A on, kad bi ih zatekao u svađi, još bi ih više podsticao da se hvataju za kosu i zadirkiavao što to čine zbog njega takvog prljavog. Dok se jednog dana, zadirkujući ih što jedna drugoj čupaju kose, one u dogovoru ustremile se na njega i ne pustiše ga dok mu od ono malo kose koju je imao ne ostade ni dlaka.»

Što se ratovanja tiče, Sokrat je bio izvrstan vojnik, preciznije pomorac: godine 432. ukrcali su ga s dve hiljade Atinjana i poslali u Polideju, gradić na severu Grčke koji je hteo da se oslobodi uticaja Atine. To je

period Peloponeskih ratova: plašeći se da se pobuna ne proširi na celu Trakiju, Atinjani su poslali vojsku da kazni Potideju. Tom prilikom je Sokrat dobio prvo priznanje za hrabrost spasivši život mladom Alkibijadu: ugledao ga je kako leži ranjen, podigao na leđa i preneo na bezbedno mesto, izlažući svoj život velikoj opasnosti. No, ne iznenađuje nas toliko hrabrost filozofa, koliko njegova krajnja ravnodušnost u odnosu na ratne nedaće koje je doživljavao. Čujmo šta o tome priča Alkibijad u «Gozbi»:

«Bili smo zajedno na bojištu kod Potideje. Nadmašivao je u teškim vojnim obavezama ne samo mene nego i sve druge. Kada se događalo da moramo da gladujemo, kao što to u ratu često biva, niko od nas mu nije mogao biti ravan. A u veselju je bio jedini koji je do kraja uživao. Kada bi ga naterali da pije, sve je nadvladavao i ostajao trezan. A kako je podnosio zimu koja je na severu užasna, to je pravo čudo. Jednog dana bilo je da se čovek sledi: svi smo se sakrili u sklonište, a ko je morao da izađe, gledao je da se utopli koliko god može i da oko nogu obavije što je moguće više krzna i kože, a on je imao na sebi samo ogrtač koji je uvek nosio i hodao je bos po ledu kao da je to sasvim normalno, pa su neki vojnici pomišljali da želi da ih ponizi. Drugi put se, sav udubljen u neku ideju, ukipio uspravan usred logora i razmišljao sve do zore; pošto nije došao do zaključka, nastavio je da razmišlja i u toku dana. Oko podne, neki su primetili to njegovo čudno ponašanje i počeli da govorkaju međusobno: «Sokrat se ukočio kao panj i razmišlja još od noćas». Na kraju, kada se već smrklo, nekoliko Jonaca iznelo je napolje svoje ležajeve, a bilo je leto, i tu polegaše da se odmire i smotre hoće li i te noći ostati tako zadubljen u misli. I on se nije pomerio sve do svanuća.»

Iz ovog Alkibijadovog pripovedanja možemo da zaključimo da je Sokrat povremeno zapadao u katalapsiju, kao što se dešava pojedinim šamanima u Indiji. Izvesno je, u svakom slučaju, da je filozof bio sasvim indiferentan prema komforu ondašnjeg načina života. I leti i zimi nosio je hiton ili najviše tribon, ogrtač koji je imao običaj da odene na golo telo i nabora ga na desnom ramenu. O sandalama ili vunenom džemperu ni govora. Izlišne stvari ga nisu uopšte interesovale. Jednog dana zaustavio se ispred neke prodavnice u Atini i gledajući izloženu robu začuđeno uzviknuo: «Vidi, vidi, koliko je stvari potrebno Atinjanima da bi živeli!»

Osam godina posle opsade Polideje, zatičemo ga u borbi protiv Beočana. Atinske trupe su već u prvom sukobu bile nadjačane i primorane na bekstvo. U tom povlačenju Alkibijad se ovako seća svog učitelja: «Ja sam bio u konjici, a on među hoplitima; i tu sam se još više divio Sokratu nego kod Polideje: koračao je gledajući ponosno oko sebe, odmeravao je mirno prijatelje i neprijatelje, pokazujući svima spremnost da se brani junački ukoliko bi se neko usudio da ga dotakne.»

U četrdeset i sedmoj godini pozvali su ga ponovo u vojsku, ovog puta u pohodu na Amfipolj: i tu se pokazao dobar vojnik. Čudno je da on, koji bi po svemu sudeći trebalo da se smatra miroljubivim čovekom, Gandijem V veka, čim se nađe na bojištu postaje izvrstan vojnik. Činjenica je da je Sokrat, u odnosu prema vlastima i otadžbini, bio zapravo istovremeno revolucionar i pošlovalac zakona. Evo dve epizode iz kojih možemo videti kakva su bila njegova moralna ubeđenja.

Jedog dana Kritija, postavši vođa vlade Tridesetorice tirana, naredio je Sokratu i četvorici Atinjana da dovedu iz Salamine u Atinu demokratu Leonta da bi ga on potom osudio na smrt. Umesto da se povinuje naredbi, Sokrat se vratio kući kao da mu ništa nije rečeno, iako je znao

da neizvršenje naređenja može da ga stane života. No sreća po Sokrata što je Kritija ubrzo umro. U Odbrani sam Sokrat ovako objašnjava taj događaj: «Hteo sam da dokažem Atinjanima da me se smrt nimalo nije ticala, dok me se veoma ticalo da ne nanesem nepravdu i greh Leontu». Jednom drugom prilikom izabrali su ga za sudiju u savetu Pritaneja. Tog dana trebalo je suditi desetorici stratega što nisu spasili život nekolicini atinskih mornara koji su pali u more za vreme okršaja kod Arginuze. Slučaj nije mogao da se presudi s potpunom preciznošću pošto nije bilo moguće utvrditi koji je od komandanata bio kriv što pomoć nije pružena. Narod je želeo osudu za svu desetoricu. Sokrat se tome usprotivio i mirne savesti se suočio s pretnjama rođaka nastradalih mornara. Za Sokrata, na žalost, nije bilo iste mirne savesti kada je on seo na optuženičku klupu: okrivljen za bezbožništvo od strane mladog Meleta, bio je osuđen da ispije otrov. Ovo s otrovom je zaista čudna priča: dok su u svakodnevnom životu Atinjani bili veoma tolerantni u odnosu na religiju, u pojedinim slučajevima bilo je dovoljno da neko pokaže i najmanju sumnju u postojanje bogova, pa da se nađe u nepravici. Istina je zapravo da u Atini niko nije vodio računa o religioznosti drugih, ali je svaki izgovor bio dobar da bi se okrivio politički protivnik ili neko poput Sokrata, koji je svojom neumoljivom dijalektikom svakodnevno napadao uspavanu vlast. Među filozofima koji su bili okrivljeni za bezbožništvo, pomenimo Anaksagoru, Protagoru, Diogena iz Apolonije i Dijagoru: svi, osim Sokrata, spasili su se bekstvom. Umesto da prepričavamo proces koji su nam ostavili Platon i Ksenofont, pokušajmo da ga «direktno» doživimo, stavljajući se u situaciju dvojice od petsto sudija, Eutimaha i Kaliona.

«Kalione, Filonidov sine, i ti među helijastima: kako vidim, više voliš da sudiš svom starom učitelju nego da uživaš u toplini kreveta pored drage Talesije.»

«Ne čini mi se, o Eutimaše, da sam jedini jutros ugledao svitanje. Sunce još nije provirilo sa planine Himeta, kad je grad već bruja od Atinjana željnih pravde. Odande gde ja stanujem toliko se ljudi uputilo na agoru da prisustvuje Sokratovom procesu, da se ulicama nije moglo hodati. Video sam mnoge trgovce da su poverili jutoros svoje radnje robovima i mnoge amides prosute u praskozorje sa viših spratova uz opšte negodovanje prolaznika. Jednom rečju, tolika je živost u gradu kao da se, umesto na proces, ide na oshoforije.»

Februar je, 399. godine pre Hrista, još mrkla noć, hiljade Atinjana kreću na agoru. Svakog atinskog građanina prati rob s upaljenom svećom. U ono vreme nije trebalo mnogo da bi se ulice u Atini zakrčile. Plutarh priča da se moralo, pošto su bile toliko uske, pre izlaska lupali na vrata, da bi se prolaznicima dao znak i lako sprečilo sudaranje.

Kako vreme odmiče, uvećava se red sudskih kandidata ispred glasačkih kutija. Da bi sprečili radoznoj masi da nagrne u prostor rezervisan samo za odabrane, opštinski robovi, zaduženi za održavanje čistoće i reda, drže ispred ulaza «crvenu traku», vrpca premazanu svežom crvenom bojom: ako je neko od građana dotakne, lišavaju ga *misthos ecclesiastkos* odnosno prava da godinu dana prisustvuje skupovima.

Pravda je u doba Perikla bila ovako zamišljena: arhonti su na početku godine birali šest hiljada Atinjana preko trideset godina starosti i taj skup nazivali Helijeja, odakle su za svako suđenje uzimali po pet stotina sudija. Sledeće izvlačenje, ono definitivno, obavljalo se pred samo suđenje kako bi se izbegla mogućnost korumpiranja sudija od strane

optuženih. Na dan procesa, ispred ulaza u sud, postavljane su mermerne naprave zvane cleroterion, sa horizontalnim otvorima u koje su kandidati ubacivali bronzane tablice sa sopstvenim podacima. Te tablice su bile prave lične karte na kojima je bilo urezano ime, očevo ime i mesto rođenja. Na primer: «Kalion, sin Filonida, poreklom iz Skambonide Z». Ovo poslednje slovo označavalo je da je Kalion pripadao šestom okrugu svog plemena. Pošto bi pločica bila ubačena, nekakav unutrašnji mehanizam pokretao je belu ili crnu kocku. Po boji kocke koja se pojavljivala iz cleroteriona određivalo se da li su tog građanina izabrali za sudiju ili ne. Za obavljanje dužnosti sudije su primale jedan žeton: vrednost od tri obola dnevno, što je otprilike bilo 60 procenata radničke plate.

«Prošle godine», kaže Eutimah, «sreća mi se osmehnula četiri puta: triput kao narodnom sudiji i jednom kao sudiji u procesu Freato koji se održava u proleće blizu Falerona».

Freato je bio poseban sud koji se sastajao samo ako je trebalo ponoviti proces nekom Atinjaninu već osuđenom na izgnanstvo. Okrivljeni je bio prinuđen da se brani iz barke pošto mu nije bilo dozvoljeno da svojim prisustvom prlja tle otadžbine, a sudije su bile poredane duž obale.

«Sudili smo Auriloku, sinu Damona», priča Eutimah. «Pošto sam prijatelj njegovog oca, trebalo je na svaki način da mu spasem život; ali dokazi protiv njega su bili takvi da sam bio primoran da se izjasnim za smrtnu kaznu.»

«Plašim se da ni za Sokrata nema spasa», uzdiše iskreno žaleći Kalion. «Mnogo je onih koji se osećaju glupi u odnosu na njega, a niko nije osvetoljubiviji od čoveka koji shvati da manje vredi od drugog.»

«Ako bude osuđen na smrt, može da zameri jedino sebi: Sokrat je tako ohol čovek da mu nema ravna na svetu».

«Ali svima govori da ništa ne zna», uzvikuje Kalion, «da je neuk!»

«Upravo je to vrhunac njegove oholosti!», odgovara Eutimah. «Isto je kao kad bi rekao ljudima: Ja sam neznalica, ali ti što ne znaš da si to, još si gora neznalica od mene! I normalno je da ako drugog napadaš, taj će jednom reagovati i naplatiće ti se za sve. U stvari, pravo je čudo da je i stigao do sedamdesete godine, a da ga nisu nijednom osudili na izgnanstvo putem ostrakizma.

Ostrakizam je bila čudna procedura, veoma pomodna u ono vreme, neka vrsta protiv-izbora. Ako je neki Atinjanin bio ubeđen da bi kakav njegov sugrađanin mogao biti štetan po polis, bilo je dovoljno da ode na agoru i napiše ime svog neprijatelja na posebnoj pločici od keramike, zvanoj ostracon. Kada bi broj pločica dostigao šest hiljada, osoba koju su uzeli na nišan imala je deset dana vremena da se pozdravi s rođacima i prijateljima i potom krene na put u izgnanstvo. Kazna je mogla trajati od pet do deset godina, zavisno od broja potpisa. Građani nisu bili obavezni da daju nikakvo objašnjenje. Ovu praksu uveo je Klisten, pravi osnivač Atine, kao način protiv kulta ličnosti. Plutarh je definiše: «umerena satisfakcija proistekla iz zavisti». Da je danas još na snazi, ko zna koliko bi broj političara, ljudi sa televizije ili sportista morao da ode u izgnanstvo. Ne treba ovde navoditi imena, ali svaki čitalac je slobodan da ispuni svoju listu neželjenih...

Pojavljuje se Sokrat. Izgleda spokojno: zaogrnut po običaju samo tribonom, korača oslanjajući se o hrastov štap.

„Evo ga nepokolebljivi starac“, uzvikuje Kalion, „izgleda kao da ide na gozbu, umesto na proces zbog bezbožništva, smeje se, zaustavlja se da razmeni koju reč s prijateljima i pozdravlja sve koje vidi!“

„Nenosan kao i uvek“, protestuje Eutimah, kivniji no ikada, „uopšte ne shvata da ga narod smatra krivim i da bi hteo da ga vidi zaplašenog i pokornog.“

Sokrat se u međuvremenu popeo na podijum: smestio se s leve strane arhonta-kralja i čeka strpljivo da pisar proglasi početak procesa.

„Helijasti“, objavljuje pisar, „bogovi su izabrali vaša imena da biste osudili ili oslobodili Sokrata, sina Sofroniska, od optužbe zbog bezbožništva kojom ga tereti Melet, sin Meleta.“

U atinskim sudovima nije postojao državni tužilac. Optužbu je mogao da pokrene bilo koji građanin na svoj rizik: ako je krivac bio osuđen, pripadao mu je deseti deo njegove imovine, ako bi krivca oslobodili, plaćao je kaznu od hiljadu drahmi. Isto tako, nisu postojali advokati branioci. Optuženi, bilo učenici ili analfabeti, morali su da se brane sami, a kada nisu bili u stanju, bilo im je omogućeno, pre procesa, da pozovu logografa, poverljivog branioca, sposobnog da napiše tekst koji je trebalo naučiti napamet. U najbolje logografe ubrajaju se Antiofont, Prodik, Demosten i Lisija.

„Reč ima Melet, sin Meleta“, najavljuje pisar, pokazujući mladića kovrdžave kose i lepo odevenog.

Melet stupa na podijum za optužbu: na licu mu se očitava umišljenost i patnja, kako dolikuje držanju pesnika tragičara. Hteo bi da pokaže da mu je žao što je grubo postupio prema starcu poput Sokrata.

„Sudije Atinjani!”, počinje mladić, skrećući polako pogled kako bi uhvatio sve sudije koji su mu na suprotnoj strani. „Ja, Melet, sin Meleta, optužujem Sokrata da kvari omladinu i ne priznaje Bogove koje grad priznaje, da veruje u demone i praktikuje religiozne kultove, nama tuđe.”

Dugi žamor zahvata prisutne: napad je odsečan i precizan. Melet ćuti nekoliko trenutaka da bi bolje naglasio važnost onoga što je izgovorio, pa potom nastavlja, skandirajući reč po reč:

„Ja, Melet, sin Meleta, optužujem Sokrata da se meša u stvari koje ga se ne tiču; da istražuje ono što je ispod zemlje i iznad neba, i da govori sa svakim i o svemu, nastojeći uvek da najbolju misao pretvori u najgoru. Zbog ovih krivičnih dela zahtevam od Atinjana da ga osude na smrt!”

Na ove reči svi se okreću prema Sokratu da osmotre njegovu reakciju. Na licu filozofa očitava se izraz čuđenja: pre bi se reklo da je posmatrač, nego optuženi. Eutimah gurka laktom Kaliona i komentariše:

„Plašim se da Sokrat ne shvata u kakvoj je neprilici. Meki je u pravu: svi znaju da Sokrat nikada nije verovao u Bogove. Priča se da je jednom rekao: 'Ne Zevs, nego oblaci donose kišu, jer ako bi zavisilo od Zevs, kiša bi padala i kad je vedro'.”

„Istini za volju“, protestuje Kalion, „na to ga Aristofan nagovara.“

Proces teče dalje i posle Meleta na tribini se pojavljuju i ostala dvojica tužitelja: Anil i Likon.

„Apolodor mi je pričao“, kaže Kalion, „da je Sokrat sinoć odbio Lisijinu pomoć.“

„Je li mu Lisija napisao odbrambeni govor?“

„Da, i izgleda da se radi o izvanrednoj odbrani.“

„Ubeđen sam i ja: Kefalov sin je najbolji u Atini! I zašto je uopšte odbio?“
- pila Eutimah.

„Ne samo da je odbio nego je i zamerio Lisiji što se ponudio da ga brani. Rekao mu je: Ti sa svojim govorničkim i trikovima hteo bi da obmaneš sudije u moju korist. I kako misliš da bi mi učinio dobro ako istovremeno radiš protiv zakona?“

„Ohol, kao i obično!“

Anit i Likon su upravo završili svoje optužbe. Pisar okreće klepsidru, vodeni sat, koji kontroliše vreme govora i najavljuje:

„A sada ima reč Sokrat, sin Sofroniska!“

Sokrat gleda okolo, kao da bi hleo da dobije u vremenu, češe se po vratu, baca pogled na arhonta-kralja i potom se okreće sudijama.

„Ne znam kakav je vaš utisak, o Atinjani, o argumentima mojih tužitelja. Toliko su bili ubedljivi da bih gotovo i ja poverovao, samo kad ne bih znao istinu. A suština je u tome što ti ljudi, zapravo, ništa nisu kazali. I sad mi oprostite što moja beseda neće biti nakićena lepim frazama. Govoriću kao i uvek, jednostavno, ali ću nastojati da kažem istinu, a vi samo na to pazite: da li ono što ću reći odgovara istini ili ne!”

„Evo, počinje sa svojim uvijenim govorima!”, uzvikuje Eutimah s očitim nestrpljenjem. „Zeusa mi, tako mi je nesimpatičan!”

„Polako, Eutimaše!”, moli ga Kalion, „pusti me da čujem.”

„Hoću da vam ispričam”, kaže Sokrat, „jedan slučaj koji se desio u mladosti Herofontu, mom vrlom prijatelju. Jednog dana otišao je u Delfe i postavio proročistu ovo čudno pitanje: 'Ima li na svetu učenijeg čoveka od Sokrata?' I znate li šta je odgovorio Apolon Pitijski? 'Ne postoji čovek učeniji od Sokrata.' Možete zamisliti moje čuđenje kada mi je Herofont preneo odgovor proročistva: šta je uopšte Bog hteo da kaže? Znam da ne znam ni malo ni mnogo, ali pošto Bog ne može da laže, pitam se: šta je to sakrio iza ove enigme? To zna brat Herofonta, pošto više nije među živima.”

„Hteo bih da shvatim kakve veze ima ovaj Herofontov slučaj s bezbožništvom!" - protestuje Eutimah. „Ako išta ne podnosim kod Sokrata, to je njegov način da krene toliko izdaleka: već bih ga samo zbog toga osudio na smrt!"

„I da bih bolje razumeo poruku Boga", nastavlja Sokrat sasvim mirno, „krenuo sam jednome od onih koga smatraju učenim. Ime vam neću kazati, o Atinjani: dovoljno je da znate da se radilo o jednom našem političaru. Taj čovek je samo prividno delovao mudro, a u suštini to uopšte nije bio. Kada sam ovo hteo da mu predočim, počeo je da me mrzi. Onda sam se uputio nekolikim pesnicima: uzeo sam njihove pesme, zapravo one koje su mi se činile najbolje, i upitao ih za objašnjenje. O sugrađani... stidim se da vam kažem istinu... niko gore nije rasuđivao o poetskom sastavu od samih autora. Posle političara i pesnika obratio sam se umetnicima i pogodite šta sam otkrio? Pošto su vični u svojoj profesiji, misle da znaju i druge stvari, jamačno važnije i teže. I tada sam shvatio šta je proročište htelo da kaže: 'Sokrat je najučeniji među ljudima, jer je jedini koji zna da ne zna'. U međuvremenu sam navukao mržnju pesnika, političara i umetnika, i nije slučajno što me danas u sudu okrivljuje Melet pesnik, Anit političar i umetnik, i Likon govornik."

„To što si rekao, o Sokrate, samo su insinuacije", prigovara Melet.

„Odbrani se sada radije od optužbe da kvariš omladinu."

„A kako misliš, o Melete, da ja mogu da kvarim omladinu?"

„Učeci ih da je Sunce stvoreno od kamena, a Mesec od zemlje“, odgovara Melet.

„Mislim da si me pomešao s drugim: O tome omladina može da čita kad hoće iz knjiga Anaksagore iz Klazomene koje se mogu kupiti za jednu drahmu na svakom ćošku agore.“

„Ti ne veruješ u Bogove!“ - viče Melet, ustajući i upirući prst prema njemu. „Ti veruješ samo u Demone!“

„A ko bi bili ti Demoni?“ - pita Sokrat sasvim staloženo. „Zli sinovi Bogova? Ti dakle tvrdiš da ja ne verujem u Bogove, već samo u postojanje božjih sinova. Bilo bi to kao kad bih verovao da postoje ždrebad a ne i konji.“

Na ove Sokratove reči čuje se smeh u publici. Filozof čeka da se auditorijum umiri, pa se obraća drugom tužiocu.

„A ti, Anite, što zahtevaš smrtnu kaznu za mene, zašto nisi doveo pred sud tu mladež koju sam ja zaveo? Da bih ti izašao u susret, pokazaću ti ih sam. Mnogi o njih su već stari i mogli bi da svedoče protiv mene, tvrdeći da sam ih iskvario. Eno ih, gledaju nas: tu je Kriton sa svojim sinom Kritobulom, na Lisanija iz Sfeta sa sinom Eshinom, Antifont Kefišanin, Nikostrat, Paral, Adeimant i njegov brat Platon, a vidim i Ajantadora sa bratom Apolodorom. Možda bih te, o Anite, mogao umiriti kada bih ti obećao da ću otići u izgnanstvo i oslobodio te mog prisustva u gradu. Ali veruj mi: time bih učinio uslugu tebi, a u suštini sam ubeđen

da bi to mnogo naškodilo Atinjanima. I zato neću nikada prestati da vas podstičem, ubeđujem, prekoravam, da vam stalno stojim za petama, gde god da ste, kao obad koji bocka konja dobre rase kada želi da se uspava, jer to Apolon zahteva od mene. O sugrađani, konj o kome govorim je Atina i ako me osudite na smrt, nećete lako naći drugog obada koji će bodriti vašu savest. To je sve: svoje razloge sam izneo. A sada bi trebalo da pozovem prijatelje, rođake, decu da vas umilostive, kao što mnogi čine. Imam i ja porodicu. Imam tri sina i neću ih pozvati da dođu, jer je u pitanju moja i vaša reputacija. Sudija ne treba da oslobodi osuđenika iz milosti, već mora da dela po Zakonu."

Vodeni sat odbrojao je i poslednju kap. Sokrat je završio svoj govor i seda na klupu. Najbliži prijatelji traže stidljivim aplauzom saglasnost publike, ali pokušaj propada u opštoj nezainteresovanosti prisutnih. Počinje glasanje.

„Nema sumnje, kriv je!" - izjavljuje Eutimah ustajući. „Pa i da nije, opet bih ga osudio. Njegovi govori, njegove neprestane sumnje u tuđa ubeđenja štete polisu. Sokrat širi nesigurnost: on je defetista. Što pre umre, utoliko bolje za sve!"

„Na tvom mestu ne bih bio tako siguran", protestuje Kalion žustro, „ovako uvaženi grad treba uvek da ima nekoga ko bi ga nadgledao, a Sokrat je najpodesnija ličnost: nepristrastan je, nije političar i pre svega siromašan je. I ako je kriv, nije zacelo radio u svoju korist."

„A ti, Kalione, misliš da je siromaštvo lep primer za omladinu? Želiš li da i naša deca čine što i on? Gore-dole po agori s neprestano istim pitanjima: 'Šta je dobro? Šta zlo? Šta je pravda, šta nepravda?'.“

Ne čekajući odgovor, Eutimah ustaje i kreće prema glasačkoj kutiji držeći u ruci psephos, crni kamenčić kojim se glasa za smrtnu kaznu. Dok prolazi između sedišta, pokušava da utiče i na druge sudije.

„Dosta je sa Sokratom! Oslobodimo ga se jednom za svagda. On smatra da je obad koji dosađuje Atini. E, pa hvatam ga za reč: koji konj ne bi pokušao da se oslobodi svojih obada, koji ih konj ne bi zgnječio, samo kada bi imao ruke!“

Kalion se još dvoumi: raspituje se oko sebe da bi utvrdio kakvo je mišljenje većine. Izgleda da su se sudije podelile na dva gotovo jednaka tabora: one koji mrze Sokrata i one koji smatraju da je on najbolji čovek na svetu. Dok se u redu približavaju glasačkoj kutiji, svaki ponaosob brani svoj stav. U međuvremenu, oni koji su završili glasanje sedaju na klupu da bi se okrepili i prezalogajili. Vade iz svojih korpi sardine, masline i dvopek od ječma. Pošto je dobio dozvolu od starešine veća Jedanaestorice, Antifont se približava Sokratu i pruži mu činiju sa smokvama i orasima. Proces u Atini trajali su po ceo dan i sudijama je bilo zabranjeno da se udalje. Do večeri je morala, u svakom slučaju, da se donese neka presuda; nije se ostavljalo da okrivljeni čeka na sudsku presudu.

Konačno se prebrojavaju glasovi.

„Građani Atine!" izjavljuje svečano pisar, „evo šta su odlučili Helijasti: 220 belih glasova i 280 crnih glasova. Sokrat, sin Sofroniska, osuđen je na smrt!"

Čuje se žamor zaprepašćenja u mnoštvu koje se tiska iza ograđenog prostora. Kriton pokriva lice rukama. Pisar nastavlja, posle kratke pauze.

„A sada, kako atinski zakon nalaže, neka optuženi lično predloži neku drugu kaznu.

Sokrat iznova ustaje, gleda okolo i širi ruke u znak malodušnosti.

„Druga kazna? A šta sam uopšte uradio da bih zaslužio kaznu? Celog života sam zanemarivao svoje interese, porodicu i kuću. Nikada nisam težio vojnim činovima, ni građanskim odlikovanjima. Nisam bio umešan u zavere ili druge pobune. Kakve onda kazne njih čekaju? Ne bih hteo da pogrešim, ali mislim da imam prava samo na jednu nagradu, a to je da budem primljen u Pritanej o državnom trošku."

Njegove poslednje reči gube se u horu protesta. Neumesni zahtev starog filozofa mnogim sudijama liči na zavatlavanje ili provokaciju. Sokrat vidi da je preterao. Počinje opet da govori i pokušava da odobrovolji auditorijum:

„U redu, u redu, dragi moji sugrađani, vidim da ste me pogrešno razumeli. Neko je moj osećaj za pravdu shvatio kao drskost. Ali otvoreno

mi recite: šta sam mogao da predložim kao kaznu? Zatvor? Izgnanstvo? Novčanu kaznu? I kako bih uopšte mogao da platim, kad nikada nisam poučavao za novac? Najviše što bih mogao da ponudim to je jedna srebrna mina."

Protest se uvećava. Srebrna mina je gotovo nikakva zamena za smrtnu kaznu. Sokrat kao da na svaki način želi da ga osude.

„Pa neka bude", uzdiše Sokrat, pokazujući Kritona i druge svoje sledbenike, „tu su moji prijatelji koji insistiraju da predložim sebi kaznu od trideset mina. I kako se čini, oni će jemčiti."

Počinje sada drugo glasanje: smrtna presuda ili kazna od trideset mina. Na žalost, prva „kazna" koju je predložio filozof (ona da bude primljen u Pritaneji o državnom trošku) toliko je iritirala sudije da su se mnogi od onih što su u prvom trenutku bili na njegovoj strani sada izjasnili protiv. Ovog puta crnih kamenčića u glasačkoj kutiji je mnogo više: 360 prema 140.

„Građani Atine", zaključuje Sokrat, „plašim se da ste preuzeli na sebe veliku odgovornost u odnosu na polis. Već sam star: bilo je dovoljno sačekati da smrt sama dođe. Na ovaj način nemate ni satisfakciju da ste me kaznili. Zna li možda šta znači smrt? Začeta je jedna od ove dve stvari: ili je tonjenje ni u šta ili prelaženje drugde. Po prvoj pretpostavci, verujte mi, smrt bi mogla biti velika prednost: nema više bola, patnje, u drugom slučaju imao bih sreće da sretnem mnoge izuzetne ličnosti. Šta bi svako od vas dao da se nade oči u oči s Orfejima, Musejima, Homerom

ili Hesiodom? Ili sa Palamedom i Ajantom sinom Telamonovim koji su umrli zbog nepravičnosti. No evo, došao je čas odlaska: ja u smrt, vi da nastavite život. Koga je od nas zadesila bolja sudbina, neznano je svima, osim Bogovima."

Zašto je Sokrat osuđen na srnu? I posle 2400 godina ima loš onih koji postavljaju to pitanje. Ljudima su u životu neprestano potrebne izvesnosti i kada one nedostaju, neko ih izmisli za opšte dobro. Ideolozi, proroci, astrolozi, ko dobronamerno, ko iz interesa, stalno izbacuju pregršt istina kojima ublažuju ljudsku bol. I ako se onda pojavi neko i tvrdi da nema čoveka koji nešto zaista zna, taj odjednom postaje opšti neprijatelj političara i sveštenika. Taj čovek mora da umre.

Platon je posvetio Sokratovom procesu i smrti četiri dijaloga...

Sokrat nije bio otrovan odmah posle procesa. Upravo tih dana krenula je na Del misija na Svetom brodu, a po tradiciji bilo je zabranjeno izvršenje smrtne kazne za vreme tog putovanja. Posle dvadesetak dana zatičemo ga još uvek u zatvoru gde razgovara sa svojim prijateljem Kritonom.

Jutro je. Dok Sokrat spava, ulazi Kriton, tiho, i seda pored njega. Posle nekog vremena filozof se budi i, ugledavši prijatelja, začuđeno pita:

„Šta radiš ovde, o Krilone, u ovo doba? Nije li suviše rano za posetu?"

„Da, rano je, tek je svanulo.“

„Pa kako si uspeo da uđeš?“

„Potplatio sam glasnika Jedanaestorice.“

„Odavno si tu?“

„Odavno.“

„Zašto me nisi probudio?“

„Tako si mirno spavao da mi je bilo žao da te budim“, odgovara Kriton.

„Pitam se kako možeš da budeš tako spokojan u ovoj nesreći!“

„Bilo bi čudno da je drugačije, o Kritone“, odgovara Sokrat osmehujući se, „zamisli kako bih izgledao smešan da u svojim godinama oplakujem smrt.“

Kriton se, u dijalogu koji nosi njegovo ime, ponaša pomalo kao doktor Votson sa Šerlok Holmsom; učitelj govori a on ga samo prekida potvrđujući: „Kažeš pravo, o Sokrate“ ili: „Upravo je tako, o Sokrate“. Samo što filozof ima više takta od svog engleskog kolege: nikada ne potcenjuje prijatelja nemilostivim: „Jednostavno, Kritone!“. Na kraju se shvata da dijalog nije drugo do Sokratov monolog.

„Zašto si došao tako rano, dobri moj Kritone?“

„Ovde sam, o Sokrate, da bih ti saopštio bolnu vest", odgovara Kriton tužnim glasom, „saznao sam od prijatelja da je lađa sa Dela upravo prošla rt Sunion. Danas ili najdalje sutra treba da stigne u Atinu."

„Šta je čudno u tome? Pre ili posle mora da stigne."

„Ne govori tako, no dopusti da ti spasemo život. Već sam se dogovorio s čuvarima zatvora; ne traže čak ni veliku sumu novca za tvoje bekstvo. A ponudili su novčanu pomoć i Simija iz Tebe, Kebet i mnogi drugi. Nemoj da dozvoliš da sutra neko kaže: 'Kriton nije pomogao Sokratu da pobjegne, da se ne bi izložio trošku'."

„Spreman sam da pobjegnem, ali prvo bih hteo da zajedno odlučimo da li je pravo da pokušam bekstvo protiv volje Atinjana. Ako je pravo, pristaću, ako ne, odustaćemo od namere."

„Dobro kažeš, o Sokrate."

„Ne smatraš li, o Kritone, da u životu ne treba ni u kom slučaju činiti nepravdu?"

„Ni u kom."

„Ni ako nam je prethodno učinjena nepravda."

„Ni u tom slučaju."

„I zamisli da se baš u momentu bekstva pojave Zakoni i da pitaju: 'Reci, o Sokrate, šla nameravaš da radiš? Ne pomišljaš valjda da uništiti nas koji smo Zakon i s nama ceo grad?' U tom slučaju, šta bismo mogli da odgovorimo na ove i druge slične reči? Hoćemo li onda odgovoriti da nam je pre bekstva dosuđena nepravedna kazna?"

„Naravno, tako ćemo odgovoriti."

„A ako mi Zakoni kažu: 'Znaj, o Sokrate, da čovek mora da se povinuje svakoj presudi, pravednoj ili nepravednoj, pošto Zakoni regulišu celokupno ljudsko postojanje. Nismo li ti im možda poklonili život? I nije li bila naša zasluga što se tvoj otac oženio tvojom majkom i začeo tebe? I ne treba li opet nama da zahvališ što si naučio da poštuješ otadžbinu i da ne ustukneš pred neprijateljem?' Ako bi to bila pitanja, šta bismo mi odgovorili: da govore istinu ili neistinu?"

„Da govore istinu."

„I uprkos tome, ti bi hteo da se ja prebučem u neke smešne haljine i pobegnem iz Atine u Tesaliju, gde ljudi žive u neumerenosti i razvratu, i sve to samo da bih za koju godinu produžio život koji se ionako već bliži kraju. I kako bih mogao potom da raspravljam o vrlini i pravdi kad sam i sam prekršio Zakone?"

„Uistinu, nikako."

„Kao što vidiš, dobri moj prijatelju, nije mi uopšte moguće da pobegnem; ako smatraš da treba i dalje da me ubeduješ, govori a ja ću te slušati s najvećom pažnjom.“

„O, moj Sokrate, nemam ništa da kažem!“

„Onda se pomiri sa sudbinom, o Kritone, pošlo je ovo put kojim nas Bogovi vode.“

Sledećeg dana je izvršenje kazne. Prijatelji su se sakupili ispred zatvora i strpljivo čekaju da ih starešina Jedanaestorice pusti da uđu. Tu su skoro svi: verni Apolodor, uvek prisutni Kriton sa sinom Kritobulom, mladi Fedon, kinik Anlisten, Hermogen siromašni, Epigen, Meneksen, Ktesip i Eshin, sin mesara. Neki su stigli iz daleka, poput Tebanca Simije i Kebeta ili Terpsiona, i Euklida koji su došli iz Megare. Od najpoznatijih sledbenika nedostaju Arislip, Kleombrot i iznad svega Platon koji je, kako izgleda, imao tih dana groznicu.

Sokratovi sledbenici ulaze i zatiču učitelja da razgovara sa Ksantipom i najmlađim sinom. Čim ih vidi, Ksantipa počinje glasno da očajava.

„O, Sokrate, ovo je poslednji put da razgovaraš sa svojim prijateljima!“

Na to se filozof obraća Kritonu:

„Neka je neko, molim vas, otprati kući.“

„Ali ti umireš nevin!“, protestuje Ksanitpa dok je izvode iz ćelije.

„A šla bi želela“, odgovara Sokrat, „da umrem kao krivac.“

U međuvremenu je stražar skinuo lanac sa zatvorenikove noge.

„Čudnovate su stvari zadovoljstvo i bol“, kaže Sokrat trljajući nagnječeni zglob, „izgleda kao da svaka ponaosob naizmenično smenjuje svoju suprotnost i da nikada ne žele da susretnu zajedno u istoj osobi. Dok sam prvo, pod težinom lanca, u svojoj nozi osećao samo bol, evo već osećam kako postepeno zadovoljstvo zamenjuje bol. Da je Ezop razmišljao u tom odnosu bol-zadovoljstvo, sigurno bi napisao izvrsnu basnu.“

Potom razgovor prelazi na temu smrti i zagrobnog života. Sokrat naznačuje nešto što bi moglo da liči na Pakao i Raj. Smatram da je umrlima obezbeđena budućnost“, kaže doslovno učitelj, „i da lepa budućnost čeka samo dobre“.

Tako počinje diskusija o besmrtnosti duše. Tebanac Simija, upoređujući telo s muzičkim instrumentom a dušu sa harmonijom koja se rađa iz tog instrumenta, smatra da kada se slomi lira (odnosno telo), umire s njom i harmonija (to jest duša). Kebet se ne slaže i započinje hipotezu o reinkarnaciji.

„Duša je poput čoveka koji je u svom životu istrošio mnogo ogrtača. Svi ogrtači, odnosno sve reinkarnacije, traju kraće od njihovog vlasnika, osim poslednjeg koji će ga nadživeti.“

Drugim rečima, po Kebetu, kada neko umre, mogao bi imati zlehudu sreću da naiđe na poslednji ogrtač i tako okonča život. Sokrat je suprotnog mišljenja i smatra da je duša besmrtna. Diskusija je toliko živa da je Kriton primoran da opomene učitelja.

„Čuvar zatvora, o Sokrate, savetuje ti da što manje govoriš. Tvrdi da ako se suviše uzbudiš, otrov neće dovoljno delovati, pa ćeš morati da ga piješ dva-tri puta.“

„A ti mu kaži da pripremi dve-tri porcije, no sad nas, molim te, pusti da diskutujemo.“

Potom se okreće svojim sledbenicima i nastavlja razgovor o duši.

„Samo zli priželjkuju da posle smrti nema ničega, i logično je da tako misle jer je u njihovom interesu. Ja sam, međutim, siguran da oni lutaju po Tartaru i da samo onom koji je proveo život u poštenju i umerenosti može da bude dozvoljeno da vidi Pravu Zemlju.“

„Šta zamišljaš, o Sokrate, pod rečju 'Prava zemlja'?" - pita začuđeno Simija.

„Ubeđen sam“, odgovara Sokrat, „da Zemlja ima oblik lopte. Nije joj potreban oslonac, jer nema kuda da padne budući da se nalazi u centru Univerzuma. Osim toga, uveren sam da je mnogo veća nego što nam se čini i da smo mi, koji poznajemo samo onaj deo nje od Fasida do Heraklovih stubova, kao mravi ili žabe što nastanjuju mali rit. Ljudi misle da žive na vrhu Zemlje, a u stvari se nalaze u njenom udubljenju, isto kao što bi neko, živeći u morskim dubinama, zemenio površinu mora za nebeski svod. Smatra se da Prava Zemlja izgleda poput kožne lopte podeljene na dvanaest delova i da se po njoj prelivaju neobične boje. Ponegde je sjajna poput zlata, a negde belja od snega, drugde opet srebrnasta ili pur-purna. Njena udubljenja, puna vode ili vazduha, gledana spolja, sjaje se najraznovrsnijim spektrom. Tako isto i drveće, plodovi, cveće, kamenje i planine Prave Zemlje blistaju se i proziru, da u poređenju s njima postaju sasvim besjajni ovi kamenčići koji na našoj zemlji imaju veliku vrednost. U tim predelima blaženi ljudi žive na obalama vazduha kao što mi ovde živimo na obalama mora.“

„Ko takve stvari govori?“ - pita oprezno Simija.

Sokrat ne obraća pažnju na upadicu i nastavlja:

„Međutim, u dubini Zemlje postoji ogromni bezdan koji Homer i drugi nazivaju Tartar. Tu poniru sve reke i odatle se opet odlivaju. Četiri su najvažnije: Okean, koji kruži oko zemlje, Aheront, koji se kreće u suprotnom pravcu i završava u jezeru zvanom Aherusijsko, Piriflegetont koji, budući vatra, čim nađe kakvo ždrelo izbija iz Zemlje u obliku lave i, najзад, četvrta reka, Kokit, koja, krećući se spiralno, potanja u dubine

Zemlje i nestaje takođe u Tartaru. Ovde, u jezero Aherusijsko, dovode duše grešnika. Neke, manje grešne, mogu posle izvesnog vremena da izađu na površinu, druge, zbog težine svojih grehova ostaju tu zauvek. To je sudbina koja zadesi ljudske duše: rđavi u Tartar, a dobri u Pravu Zemlju. Eto zašto je u životu korisno steći vrlinu i mudrost preko filozofije, jer nagrada je lepa i nada velika!"

„Veruješ li uistinu u ovo što si rekao, o Sokrate?“, javlja se opet Simija.

„Možda trezvenom čoveku ne priliči da veruje u to, ali za nadoknadu nas ispunjava blaženstvom.“

Upravo u tom momentu pojavljuje se rob držeći mermernu činiju s kukutom koju treba da pripremi.

„Evo gde me sudbina zove“, izgovara Sokrat listajući.

„Imaš li da nam nešto naložiš?“, progovara tiho Kriton, pokušavajući da sakrije bol. „Na koji način želiš da budeš sahranjen?“

„Kako vam se najviše sviđa, ukoliko vam se ne izmigoljim iz ruku“, odgovara Sokrat smešeći se. „Kako da te ubedim, dobri moj Kritone, da sam Sokrat samo ja, koji u ovom času s tobom razgovaram, a ne onaj čiji ćeš leš uskoro gledati!“

Čas se približava. Uvode Ksantipu, Mirto i troje dece da se oproste od Sokrata. On ih nežno grli i potom moli da izađu. Apolodor ne uspeva da zadrži suze. Ponovo ulazi glasnik Jedanaestorice.

„O Sokrate“, izgovara čuvar zatvora, „ne mogu da se žalim na tebe, kako se dešavalo sa ostalim zatvoreniciima koji su pre smrti kudili Atinu i mene proklinjali. Za vreme tvog pritvora upoznao sam te i mogu slobodno reći da si najbolja i najumnija osoba koja se ikada zadesila ovde.“

Izgovorivši ove reči, glasnik Jedanaestorice počinje da plače i napušta ćeliju. Sokrat je zbunjen: ne zna šta da kaže, da bi prekinuo tu mučnu atmosferu, moli Kritona da uvede roba koji treba da mu da otrov.

„Čemu ta žurba, dragi moj prijatelju: sunce još nije zašlo“, protestuje Kriton. „Mnogi osuđenici su čekali zalazak i poslednjeg zraka da bi ispili otrov, a neki su se odlučivali na taj korak tek pošto bi se siti najeli i vodili ljubav s nepoznatom ženom.“

„Prirodno je da se ljudi tako ponašaju ako nalaze koristi u odlaganju svog smrtnog časa“, odgovara Sokrat, „ali, ako bih ja ispoljavao preteranu privrženost životu, postao bih patetičan i porekao u jednom trenutku sve ono što sam celog života propovedao.“

Ulazi rob noseći vrč s otrovom.

„Dobri čoveče", obraća mu se Sokrat, „ti koji si iskusan, šta treba da se radi u ovakvim trenucima?"

„Ništa, osim da se ispije i šeta po sobi", odgovara rob. „A kad osetiš da ti klecaju kolena, ispruži se na krevet i videćeš da će otrov učiniti svoje."

„Misliš li da se s ovim napitkom može nazdraviti nekom Bogu?", pita Sokrat.

„Mi o tome ne znamo ništa: ovde smo samo da pripremimo koliko nam kažu."

Na ove reči Sokrat prihvata čašu koju mu rob pruža i ne podrhtavajući ni trenutka ispija nadušak. Ovaj odlučni gest potresa sve prisutne i izaziva suze i kod onih koji su do tada uspeli da se uzdrže. Kriton utučen izlazi iz ćelije. Apolodor u očaju počinje da jeca. Fedon plače skrivajući lice rukama.

Grešni Sokrat ide od jednog do drugog i pokušava da ih uteši. Pritrčava Kritonu i vraća ga u ćeliju, miluje Apolodora po kosi, grli Fedona i briše suze Eshinu.

„Ma, šta vam je? Šta vas je uhvatilo?" - ljuti se Sokrat.

Zamolio sam da izvedu Ksanlipu upravo da se ne bi stvorila neprijatna situacija: nisam ni pomišljao da ćete se poneti još gore. Budite jaki i spokojni, o prijatelji, kako priliči filozofima i pravednim ljudima."

Sledbenici se posle ovih reči oseće malo posramljenim što su dozvolili da njima ovladaju osećanja, a Sokrat koristi priliku da malo šeta po ćeliji kako mu je savetovao rob. Posle nekoliko minuta već oseća da su mu noge otežale i spušta se u krevet da mirno sačeka kraj. Rob mu snažno opipava nogu i pita da li oseća pritisak. Sokrat ne oseća ništa, otrov deluje, zahvatio je gotovo celo telo.

„Ne zaboravi, o Kritone, da dugujemo Asklepiju jednog pevcu“, šapuće Sokrat, „vrati mu ga na moj račun, nemoj da zaboraviš.“

„Biće učinjeno“, tvrdi mu Kriton. „Ne želiš drugo ništa? Imaš li još nešto da kažeš?“

Ali Sokrat više ne progovara.

Posle nekoliko dana Atinjani se kaju što su Sokrata osudili na smrt: u znak žalosti zatvaraju gimnazije, pozorišta, gimnastičke dvorane, šalju u izgnanstvo Anita i Likona, i osuđuju na smrt Meleta.

Sokratov način života i njegova misao čine jednu celinu. On zapravo nije radio drugo no tragao za istinom u svakoj osobi s kojom se susretao: jurio je za ljudima kao lovački pas, yaustavljao ih po ulicama, obasipao pitanjima i primoravao ih da se preispituju iz dubine duše. Uz sve počasti za moralnu veličinu filozofa, ubeđen sam da su ga mnogi Atinjani izbegavali kao kugu. Čim bi se pojavio pod Svetom kapijom, nastajalo bi

opšte bežanje uz poklik: „Oiloco, oiloco, fuitavenne!“ (Evo ga, evo ga, bežite!)

Platon u svom delu Lahet priča da „koga god je Sokrat sreo, bilo o čemu da se pavela reč, taj se nije mogao izvući, a da sebe nije preispitao“, a Diogen Laertije dodaje da su ga „njegovi savremenici, da bi ga se oslobodili, često udarali pesnicama i čupali za kosu“.

Verovatno je i on u mladosti počeo da proučava prirodu i zvezde, kao što su činili svi oni koji su se bavili filozofijom. Ali jednog dana je shvatio da ga fizika uopšte ne zanima i posvetio je svu pažnju problemu spoznaje i etici. Kada bi mu neko predložio kakvo putovanje s ciljem istraživanja ili izlet u prirodu, odgovarao je smešeći se: „Čemu bi mogli da me pouče priroda i drveće, kada ovde u gradu imam na raspolaganju koliko hoću ljudi od kojih mogu da naučim više?“

Da bismo maksimalno sintetizovali Sokratovu misao, evo tri njegova osnovana stava: majeutika, univerzalno i demon.

Majeutika. Kada Sokrat kaže: „znam da ne znam“, ne osporava postojanje istine (kao što su to činili sofisti), već pospešuje njeno istraživanje. Kao kada bi rekao: „Gledajte, istina postoji, iako je ja ne poznajem; no, pošto ne verujem da je ne prihvata onaj koji ju je spoznao, smatram da je neophodno za sve stići do 'spoznaje'. Samo na taj način možemo, zapravo, pouzdano znati s koje strane se nalazi Dobro“.

Pokušajmo da opišemo ljudski um kako ga je zamišljao Sokrat: u centru ogromna gomila korova i ispod, sasvim skrivena, istina, odnosno pravilno procenjivanje ponašanja, „smisao stvari“. Šta treba raditi, pita se Sokrat, da bi se došlo do spoznaje? Najpre se treba osloboditi korova i potom izvući na videlo istinu. U prvoj fazi, koju bismo mogli da nazovemo „raščišćavanje prostora“ ili, zbog ljubitelja latinskog, *pars destruens*, Sokrat se služi ironijom. Reč je grčkog porekla i znači „pitati čineći se neveštima“. Niko u ovoj veštini nije bolji od njega. Prikazujući se kao totalna neznalica, pravi se jednako da želi da nauči od svog sagovornika: neprestano zahteva od njega preciznost u formulisanju i na kraju mu dokazuje da je zapao u kontradikciju. Korov o kome smo prethodno govorili zapravo je skup predrasuda, lažnih ideala i praznoverja koji opsedaju naš um. Kada se prostor oslobodi tih nepotrepština, treba izvući pravu spoznaju, i tu posreduje majeutika, odnosno „veština koja pomaže umovima da rađaju“. Sokrat u Teetetu, prisećajući se majke, daje sledeće poređenje: „Moj posao akušera po svemu podseća na trud babica, samo što se one bave ženama, a ja ljudima, one telima, a ja dušama“. Sokrat se ne postavlja kao zaštitnik „svoje istine“, već pomaže drugima da je traže u sebi samima: „pošto sam“, veli on, „jalov u znanju, bog (Apolon) me je primorao da budem akušer, zabranjujući mi da rađam“.

Da bi primenio majeutiku, Sokratu je, razume se, neophodan dijalog, odnosno improvizovanje razgovora shodno podstreku koji mu nudi sagovornik. Nikakav spis, kaže on, ne bi imao takvog efekta, jer „pošto ništa ne znam, šta bih uopšte mogao da napišem?“ Sokrat je zapravo bio

krajnje nepoverljiv prema pisanju, kako se vidi iz njegove priče u Platonovom delu Fedar.

„Bio jednom jedan egipatski bog po imenu Tot, koji je otkrio brojeve, geometriju, astronomiju, igru kockama i veštinu pisanja. Jednog dana otišao je Tamuzu, kralju Gornjeg Egipta i prikazao mu svoja otkrića. Kada je stigao do azbuke, Tot reče: 'Ova nauka će na čudotvoran način lečiti znanje i pamćenje tvojih podanika'. A kralj odgovori: 'O mudri Tote, tvoja azbuka će imati upravo suprotno dejstvo. Oslanjajući se na veštinu pisanja, Egipćani neće više koristiti pamćenje niti će se ubuduće prisećati stvari unutarnjim podstrekom, kako bi trebalo, već spoljnim, putem tuđih znakova'."

Kad Fedar shvati da je Sokrat izmislio priču, počinje da protestuje, a filozof mu kaže: „Vama mladima je jedino važno da znate da li je priča stvarna ili izmišljena, a zanemarujete to što ona sadrži istinu koju tražimo". I potom dodaje: „Pisanje je kao i slikanje: isto kao što naslikane stvari ne odgovaraju kada ih upitamo, tako i napisane reči govore uvek samo na onaj način koji je autor izmislio pišući knjigu".

Uvek sam podozrevao da je Sokrat znao da čita i piše, kao uostalom i Isus. To što Diogen Laertije priča da je napisao jednu ezopovsku basnu, ne znači ništa: mogao ju je diktirati nekom pisaru. Onome ko smatra da je nemoguće da tako inteligentan čovek kao što je bio Sokrat nije naučio da piše, odgovaram da i danas postoje milioni inteligentnih ljudi koji nisu naučili da upotrebljavaju kompjuter, iako nije potrebno više od nedelju dana da bi se uvežbalo videopisanje. Poznato je da je u ono doba samo

vrlo mali broj osoba znalo da čita i piše. Plutarh priča da se neki Atinjanin analfabeta, kada je hteo da ureže Aristidovo ime na ostrakonu/keramičkoj pločici, obratio upravo njemu. Na Aristidovo pitanje da li poznaje čoveka koga želi da pošalje u izgnanstvo, Atinjanin je odgovorio da ga ne poznaje, ali da mu je već dosadilo da sluša kako je taj čovek pravedan; na to je Aristid upisao svoje ime i ni reč nije izustio.

Univerzalno. U Platonovim dijalozima Sokrat je uobičavao da od svojih sagovornika traži definiciju kakve etičke vrednosti i oni bi uvek odgovarali bazirajući se na nekom uskom, pojedinačnom primeru. Nezadovoljan ovim, Sokrat je insistirao na što „univerzalnijoj definiciji“.

SOKRAT: Možeš li mi reći, o Menone, šta je vrlina?

MENON: Pa to je jednostavno! Vrlina čoveka sastoji se tome da ume da bude dobar političar, da pomaže prijatelje i ošteti neprijatelje. Vrlina žene je da zna da vodi domaćinstvo i da bude verna mužu. Pa onda, postoji vrlina deteta, starca...

SOKRAT: Vidi ti kakvu sreću imam jutros! Tražio sam samo jednu vrlinu, a našao sam čitav roj. A kad sam već kod roja, o Menone, misliš li da postoje razne vrste pčela?

MENON: Razne, naravno, i svaka vrsta se razlikuje od druge po veličini, lepoti i boji.

SOKRAT: A postoji li u toj raznovrsnosti nešto po čemu bi mogao da kažeš: „Evo, to je pčela!“?

MENON: Da, činjenica da, budući pčela, nije mnogo različita od drugih pčela.

SOKRAT: Dakle, u stanju si da prepoznaš pčelu bez obzira na vrstu kojoj pripada. A ako bih te pitao šta je Dobrota?

MENON: Odgovorio bih ti da to znači pomoći svom bližnjem i dati novac prijatelju koji ga nema.

SOKRAT: A ako pomogneš nekome ko ti nije prijatelj, je li to nije dobro delo?

MENON: Naprotiv, dobro delo je i ako pomognem onome ko mi nije prijatelj.

SOKRAT: Ako, dajući novac prijatelju, znaš da će ga on upotrebiti u loše svrhe, da li bi i tada tvoj gest bio dobro delo?

MENON: Ne, u tom slučaju sigurno ne.

SOKRAT: Dakle, razimirajmo: dati novac prijatelju može i ne mora da bude dobro delo, dok je dobro delo dati novac nekome ko nije prijatelj.

U tom momentu Menon pobesni, a Sokrat, buldožer, nepokolebljivo nastavlja sa dokazivanjem da sva dobra dela, koja je moguće zamisliti, imaju nečeg zajedničkog i da je samo to zajedničko, ta „esencija“ zapravo Dobrota. Stiže se tako do koncepta univerzalnog koji nagoveštava Platonov svet ideja. Ostaje sumnja da sve ovo Sokrat nikada nije rekao i da se Platon poslužio njim da bi napravio uvod u svoju najpoznatiju teoriju.

Demon. „Jednog dana desilo se nešto veoma čudno: vraćali smo se u grupi u Atinu posle ručka kod Andokida. S nama je bio Sokrat, frulaš Karil, vidovnjak Eutifron, Kebet i nekoliko mladih Atinjana. Svi su bili veseli, kako obično biva posle dobrog pića; mladići su pevali, a Sokrat je zadirkirao Eutifrona zbog njegove vidovnjačke veštine. Ali odjednom se Sokrat zaustavio, obuzet za trenutak svojim mislima i potom krenuo drugim putem; umesto da skrene u ulicu Hermolif, kako bi bilo normalno da se stigne na agoru, pošao je ulicom Kasaj. Kada su ga upitali zašto je tako odlučio, odgovorio je da mu je to savetovao demon. Mladići su se nasmejali na ovu duhovitost i nastavili da se spuštaju ulicom Hermolif zajedno s frulašom Karilom, dok mi stariji nismo hteli da ostavimo Sokrata samog i pošli smo ulicom Kasaj. Oni koji su krenuli kraćim putem, posle stotinak metara, baš kod suda, naišli su na krdo svinja koje je dolazilo iz suprotnog pravca. Krdo je bilo toliko veliko i kretalo se tako zbijeno, da su mnogi mladići bili prinuđeni da se vrate. Frulaš Karil, koji je po svaku cenu hteo tuda da prođe, stigao je na agoru sav ukaljan.“

Ova priča nalazi se u jednom Plutarhovom spisu koji upravo nosi naslov „Sokratov demon“. Ličnost koja ovo pripoveda je vidovnjak Teokrit.

„Koja je, po vama, prava priroda Sokratovog demona?" - pita Teokrit na kraju priče.

„I ja sam slušao da se priča o nekakvom demonu u vezi Sokratom", odgovara jedan od prisutnih. „Neki čovek iz Megare kazao mi je da se radi o običnom kijanju: Sokrat se odlučivao za jedno ili drugo rešenje zavisno od toga da li je čuo da kijanje dolazi s leve ili desne strane, sprema ili straga. Što se tiče sopstvenog kijanja, sve je zavisilo u kom momentu bi ga zadesilo: dok je koračao ili stajao, u prvom slučaju bi se zaustavljao, u drugom nastavljao ono što je započeo da radi. To je ono što su mi pričali, iako uistinu govoreći, ne verujem da bi neko poput Sokrata mogao da se povodi za »ličnim ludorijama."

Na stranu ova Plutarhova govorkanja, ali i sam Sokrat, za vreme procesa, izjavljuje da u njemu postoji Demon koji ga savetuje u teškim momentima.

..(...) to je kao neki unutarnji glas koji slušam od detinjstva; i svaki put kada se javi, pokušava da me odvraća od neke namere, nikada da me navede. Savetuje mi naročito da se ne bavim politikom."

Interpretacije u vezi s Demonom su bezbrojne: tumači se kao duhovni vođa, anđeo zaštitnik, kritička savest, šesto čulo, intuicija, i tako redom. Moje mišljenje je da se radi o džokeru koji je Sokrat hteo da sačuva da ne bi bio prinuđen svaki put da objašnjava svoje odluke.

SOKRATOVI SLEDBENICI

(NIŽI SOKRATOVCI)

Sedam najznačajnijih Sokratovih sledbenika su: Antisten, Aristip, Euklid, Fedon, Platon, Eshin i Ksenofont. Prva četvorica su se odvojila i osnovala svoje filozofske Skole: Antisten je osnovao kiničku, Aristip kirensku, Euklid školu u Megari, a Fedon onu u Elidi. U udžbenicima ih pominju kao „niže sokratovce“, verovatno da bi se izbeglo omalovažavanje Platona (osnivača Akademije), kome pripada titula „višeg sokratovca“.

Susret Sokrata sa svakim od njih postao je već legenda. Onaj s Ksenofantom u jednoj atinskoj uličici pomenuli smo ranije. O Amistenu, koji je živeo u Pireju, zna se da je svakog dana pešačio šesnaest kilometara da bi slušao učitelja. Euklid je bio u još nezavidnijoj situaciji: budući iz Megare, nije mu bilo dopušteno da uđe na atinsku teritoriju, po pravilima nekakvog starog zakona koji je predviđao čak i smrtnu kaznu za prekršioce. Međutim, on za to nije mario i svake noći preobučen u ženske haljine prelazio je granicu. U vezi s Platonom postoji ova priča: Sokrat je jednom usnio da u naručju drži malog labuda koji je, pošto je dobio krila, odleteo kroz prozor; odmah zatim pojavio se Platon na vratima i rekao: „Taj labud sam ja“. Eshin je, kada ga je Sokrat pozvao da mu bude učenik, kazao: „Siromašan sam, ne mogu ti dati ništa, osim sebe samog“. A filozof je odgovorio: „Zar ti se to čini malo?“ Fedon iz

Elide, pošto je pao u ropstvo još kao dečak, bio je prinuđen da se prostituiše u jednoj javnoj kuci. Oduševljeni njegovim načinom rasuđivanja, Sokrat i Kriton su ga otkupili i vratili na slobodu.

I pored moralnog učenja velikog filozofa, sedmorica sledbenika mrzela su se svesrdno i svako se od njih predstavio svojoj publici kao jedini pravi interpretator Sokratove misli.

KINICI

U istoriji ljudskog ponašanja pojavi se povremeno look odrpanca i svaki put se može uočiti da se s nemarnošću odevanja spaja i precizan izbor života. Pomenućemo grčke kinike, bohemiens svih epoha, francuske egzistencijaliste, beat generation, hippies i, na kraju, današnje punkies. Nezavisno od kulturnih pomodnosti, postoji uvek klasični primer obrazovanog skitnice, clochard, koji radije spava pod mostovima Sene nego što bi prihvatio kompromis s poslovnim svetom. Iako ne želim da stavim sve na isti nivo (i pomešam kinike s punkies), mora se uočiti da u svim tim strujama postoji neophodna potreba za slobodom. I upravo je u tome ključ za razumevanje kiničke misli.

Sloboda za kinike, shvaćena kao Vrhovno Dobro Duše, može se dostići jedino preko samodovoljnosti. Pravi kinik neće nikada dozvoliti da bude rob svojih fizičkih i emotivnih potreba, ne plaši se gladi, hladnoće i samoće, nema seksualne porive, nema želju za novcem, moći, slavom. Ako ga neko smatra ludakom, to je samo zato što je odabrao način života sasvim suprotan onom koji je prihvatila većina. I pošto je otkrio da

su za egzistenciju bitne jedino vrednosti duha, kinik nemilosrdno kritikuje one tradicionalne. On je ekstremista Sokratovog mišljenja: svodi biće isključivo na zajednički život sa samim sobom i odbacuje prividnost kao nepodnošljivu suvišnost.

Antisten, Diogen, Krates, Metrokle i Hiparhija ostaju najznačajniji predstavnici te škole.

* * *

Antisten, sin Antistena, nazvan „Pravi Pas“, rodio se u Atini 446. pre Hrista. Budući da mu je otac bio Atinjanin a mati robinja, nije se mogao smatrati atinskim građaninom u punom smislu, ali to ga nije uznemiravalo, naprotiv, izgleda da mu je čak i odgovaralo. Počeo je da se interesuje za filozofiju posećujući prvo predavanja sofista, potom se priklonio Sokratu i, na kraju, grupi prijatelja koji su razmišljali na njegov način i s kojima je osnovao „kiničku“ školu. Izgleda da je ime škole poteklo od mesta gde su se oni okupljali na razgovore: Kinosargu (Kundsarghes =hitar pas), gimnaziona za strane studente smeštenog van zidina Atine na obalama Hilisa. Drugi smatraju da je Antisten nazvan kinik pošto je proveo ceo svoj život kao pas skitnica. Prema Dioklu iz Magnezije, bio je prvi koji jc „udvostručio ogrtač“, odnosno kome jc ogrtač bio dovoljan za spavanje, praktično prvi u istoriji koji jc spavao u vreći.

Evo kako ga Ksenofont prikazuje u „Gozbi“.

„Po meni“, kaze Antisten, „bogatstvo nije materijalno dobro koje se čuva u kući kao kakav predmet, već duševno raspoloženje, jer kako se inače objašnjava što pojedinci iako poseduju materijalne vrednosti, nastavljaju da žive u riziku i naporu da uvećaju svoje bogatstvo. Niti se može shvatiti ponašanje nekih tirana koji su toliko nezasiti vlasti i bogatstva da čine sve užasnija zlodela. Ja, naproliiv, iako na izgled siromašan, imam tolike posede da im jedva vidim kraja: spavam, jedem i pijem gde mi se sviđa i imam utisak da mi ceo svet pripada. Da bi mi jelo bilo ukusnije, izrabljujem sopstveni apetit: odričem se hrane na neko vreme i posle samo dana gladovanja bilo šta da prinesem ustima ima neizmernu vrednost. Kad moje telo oseti nagon ka ljubavi, odaberem ružnu ženu koja me, baš zato što je drugi ne žele, prihvati s ogromnom radošću. Ukratko, prijatelji dragi, važno je da se čovek odrekne potreba.“

Po njegovim rečima shvata se da je ipak imao izvesne slabosti prema ženama. Jednom mu je izletela ova rečenica: „Ah, kad bih mogao da zagrlim Afroditu! Uništio bih je svojim žarom!“ Njegove druge poznate izreke bile su: „Radije bih poludeo nego da osetim zadovoljstvo“, ili: „Nijedan čovek koji teži za novcem ne može da bude dobar!“

Divio se Sokratu zbog njegove „ravnodušnosti“, iako se učitelj često šalio na njegov račun. Jednog dana, ugledavši ga prljavog i s pocepanim ogrtatčm, rekao mu jc: „Kroz ove otvore, o Antistene, vidim svu tvoju ambiciju“.

U poodmaklim godinama postao je sve osetljiviji na fizičku bol, više no što bi se očekivalo za čoveka poput njcgga. U osamdesetoj godini, već

savladan teškom bolešću, nije više imao mira. Jednog dana došao mu je u posetu njegov omiljeni sledbenik Diogen. Ovako se otprilike vodio razgovor među njima:

„Da li ti je potreban prijatelj?" - upitao jc Diogen ulazeći u kuću.

„O Diogene, neka si dobro došao!" - odvratio je Antisten bolećvim glasom.

„Ko bi mogao da me oslobodi muka?"

„Ovo", odgovorio je mirno Diogen, pokazujući mu mač. „Au", precizirao je Antisten, skočivši kao oparen. „Rekao sam 'muka', ne 'zivota'!"

* * *

Diogen iz Sinope rodio se 404. godine pre Hrista. Njegov otac Hikesije imao je menjačnicu u samom centru grada, pa mu je jednog lepog dana, baratajući neprestano novcem, palo na pamet da falsifikuje pozamašnu svotu za ličnu upotrebu. Filozof Ebulid tvrdi da je to učinio sam Diogen; uglavnom, i otac i sin bili su kažnjeni, prvi na doživotnu robiju, drugi na izgnanstvo. Diogen se na procesu branio bacajući svu krivicu na Apolona. Izgleda da mu je Delfijsko proročište kazalo: „Vrati se kući i uvedi novine u svojoj zemlji", na šta je on, našavši se u nedoumici, počeo da uvodi novi novac. U svakom slučaju, dodeljena kazna nije ga izgleda mnogo pogodila, ako je tačno da je presudu prokomentarisao rečima: „Ako su

me Sinopljani kaznili prugonstvom, ja ću njih osuditi na ostajanje u otadžbini!".

Došavši u Atinu, sreo je Antistena i za manje od pola sata uključio se u keničku školu. U prvom momentu stari filozof bio je veoma ponosan na svog učenika, ali docnije, kada je shvatio da je ovaj spreman da ga prati i na kraj sveta, počeo je da ga tera štapićem; no Diogen, nimalo zaplašen, podmetnuo je glavu i rekao: „Samo udari, o Antistene, ali znaj da nećeš naći tako čvrsto drvo kojim bi me oterao!".

Diogen iz Sinope je pravi izvor anegdota. O njemu se zna da je živeo u buretu i išao ulicama s upaljenom svećom i usred bela dana govoreći: "Tražim čoveka". Njegov susret s Aleksandrom Makedonskim već je opšte poznat. Kralj je prolazio na konju ulicama Korinta kada je video Diogena gde sedi na stepenicama Kraniona uživajući na suncu.

„Ja sam Aleksandar Veliki, a ko si ti?"

„Ja sam Diogen Pas."

„Zatraži ono što želiš?"

„Pomakni se, zaklanjaš mi sunce."

Njegove osnovne potrebe bile su svedene na najneophodnije: ogrtač kao odelo i kao krevet, i leti i zimi, čanak za jelo i lonče za vodu. No kad je jednog dana video nekog dečaka da stavlja sočivo direktno na hleb,

bacio je čanak, a kadje primetio da isti dečak pije vodu iz šake, bacio je i lončić...

Da bi lakše podneo promene u temperaturi, leti se valjao po vrelom pesku, a zimi po snegu. Izgleda čudno, ali danas mi to isto činimo. Kao i svi kinici, bio je pun nepoverenja prema uživanjima. Jedne večeri doviknuo je nekom prijatelju koji je krenuo na gozbu: „Vratićeš se u još gorem stanju”. Ljude nije naročito cenio: jednom su ga videli kako stoji ispred neke statue i postavlja joj pitanja. Na čudenje prisutnih, odgovorio je: „Navikavam se da pitam uzalud”.

Platona nije naročito uvažavao. Njegova predavanja smatrao je „čistim gubljenjem vremena”, a Platon mu je uzvrćao istom merom nazivajući ga „poludelim Sokratom”. U jednoj filozofskoj prepirci između njih dvojice povela se diskusija o teoriji Ideja.

„U ovoj sobi vidim sto i pehar”, kazao je Diogen gledajući oko sebe, „ali mi se ne čini da igde vidim 'ideju stola' i 'ideju pehara’.”

„To je normalno”, odgovorio je Platon, „pošto je tvoj um sposoban da opazi samo sto i pehar, a ne i ideje.”

Diogen nije podnosio što je Platon, iako filozof, živeo u kući punoj komfora i lepih stvari. Jednog kišnog dana uleteo je kao pomahnitao u njegovu spavaću sobu i blatnjavim nogama počeo da gazi po tepisima i vezenim pokrivačima; potom je izletao napolje, opet ublatnjavio noge i nastavio da gazi po sobi. Platon ga je mirno posmatrao.

„Gazim Platonov ponos!" - viknuo je Diogen.

„S istim ponosom?" - odgovorio je Platon.

Diogenu nije nedostajao smisao za humor. Jednog dana dok je prisustvovao uvežbavanju nekog posebno nespretnog strelca, seo je baš pored cilja, govoreći: „Ovo je jedino mesto gde se osećam sigurnim". Drugom prilikom, zadesivši se u jednoj prelepoj vili ukrašenoj skupocenim predmetima, pljunuo je vlasniku u lice, odmah zatim obrisao mu je obraz svojim ogrtačem i izvinuo se govoreći da u celoj kući nije našao tako ružno mesto gde bi mogao da pljune.

U svom dugom životu prošao je sve i svašta: jednom su ga, već u poodmaklim godinama uhvatili pirati, odveli na Krit i hteli da ga prodaju kao roba. Kada su ga upitali šta zna da radi, odgovorio je: „Da komandujem ljudima". I kad je video da ga izvesni Seniad, ukrašen zlatom i dragim kamenjem, osmatra s interesovanjem, dodao je: „Prodajte me ovom grešniku pošto vidim, po tome kako je nagizdan, da mu je hitno potreban neki gospodar". Seniad ga je otkupio i Diogen mu je ostao u kući do kraja života kao vaspitač njegovih sinova. U devedesetoj godini je samog sebe umorio zadržavajući dah.

Priča se da je ostavio testament po kome je naložio da ga ne sahranjuju, već bace zverima. Međutim, njegovi prijatelji su počeli da se otimaju kome će pripasti čast da ga sahrani i na kraju su odlučili da mu se podigne, o drzavnom trošku, spomenik od mermera u obliku stuba i psa.

* * *

Krates Hiparhija i Metrokle, odnosno muž, žena i šurak, sačinjavali su kompletnu porodicu kinika. Ziveli su mnogo docnije od Antistenove epohe, pa je teško verovati da je Krates, najstariji u grupi, mogao biti Diogenov učenik. Kratesov acme, zapravo period maksimalne zrelosti, pada oko 323. g. pre Hrista kada je Diogen Pas imao već osamdcset godina.

Iako je bio sin Askonda, jednog od najbogatijih u Tebi, Krates je gotovo ceo život proveo u siromaštvu. Pripoveda se da se posle susreta s Diogenom odrekao sveg svog bogatstva i poklonio Tebancima dvesta talanata uz poklik: „Krates oslobađa Kratesa”.

Po dolasku u Atinu dobio je nadimak „otvarač vrata” zbog svoje navike da se bez kucanja uvuče ljudima u kuću i kazuje im životne maksime. Bio je nenaočitog izgleda i možda malo grbav. Kada je odlazio na gimnastičke vežbe, dešavalo se da mu se poneko naruga. Jednom je u ozbiljnoj svađi sa olimpijskim pobednikom Nikodromom zaradio veliku modricu na oku. Sledećeg dana pojavio se na atinskim ulicama s natpisom na čelu i strelicom koja je pokazivala ošžećeno oko: „Ovo je Nikodromovo delo”. Noću je, šetajući posebnim kvartovima, grdio prostitutke dok su čekale klijente; izgleda da su mu odgovori tih „gospođa” bili dobar trening za rasprave koje je vodio na agori s drugim filozofima.

Kao i svi kinici, živeo je dugo: očigledno je da život pod vedrim nebom i skromna ishrana podstiču ne samo duh već i zdravlje.

* * *

Metrokle se rodio u Maroneji, u Trakiji. Od rane mladosti bio je veoma stidljiv, pa su roditelji odlučili da ga povere kakvom učitelju koji bi mu formirao karakter. Izbor je pao na kinika Kratesa, koga je bio glas da je strog. Krates mu je najpre preporučio gimnastičke vežbe kako bi ojačao fizički. Ali za vreme vežbe u podizanju tegova Metroklu se desilo da iznenada pusti vetar iz stomaka i to ga je do te mere ponizilo, da je odlučio da sebe umori glađu. Jadni Krates pokušao je sve kako bi ga odvratio od te namere i na kraju, kad je već izgubio svaku nadu, upitao ga je:

„Više voliš smrt nego život?”

„Da.”

„Iz toga zaključujem da dobro znaš šta je smrt a šta život?”

„Ne, ali i porcd toga želim da umrem.”

„I ne interesuje te da saznaš šta bi mogao da postigneš ako odlučiš da živiš, i šta ćeš izgubiti odričući se života?”

„Šta ću izgubiti?” - upitao je mladić.

„Sledi me i saznaćeš.“

Sledceeg dana, pošto se dobro najeo pasulja, Krates je poveo Metrokla arhontima.

„Evo, ovo su arhonti grada; jednog dana možeš da postaneš jedan od njih.“

Govoreći to, poklonio se arhontima i ispustio vetar još gromoglasnije nego njegov učenik u vežbaonici. Onda ga je odveo do stratega, do sudija, do pritana, i svaki put ponovio isti gest, sve dok dečaku ovo nije postalo toliko uobičajeno da je odustao od samoubistva. Metrokle je s vremenom postao veliki filozof i umro u dubokoj slarosti zadavivši samog sebe.

* * *

Hiparhija, Metroklova sestra, jedina žena filozof u našoj istoriji, izgleda da je bila veoma lepa, jer se inače ne može objasniti onoliko čuđenje Diogena Laertija kada govori o njenoj vezi sa starim Kratesom. Govori se takode da su najlepši i najbogatiji mladići iz Maroneje hteli da se ožene njome, no ona nije želela da se odrekne svog učitelja, pa je čak zapretila da će se ubiti. Onda su se njeni roditelji obratili samom filozofu, moleći ga da je on odvrati od namere. Krates, koji jc u suštini ipak bio dobar čovek, svestan svoje ružnoće, pojavio se Hiparhiji potpuno nag i rekao: „Evo, Hiparhija, tvog mladoženje u svem svom bogatstvu"! I ona,

naravno, kao pravi kinik, udala se za njega uprkos svemu. Vodili su ljubav javno i dobili sina koji se zvao Pasiklej.

* * *

Kinizam je više bio stil života nego filozofski pravac. Oslobođeni svih ličnih potreba, kinici su odvrćali pažnju od politike, fizike i bilo kojih filozofskih spekulacija koje nisu bile etičke. Nazivali su sebe „građanima sveta, bez kute, bez grada, bez otadžbine“. Kinika je bilo uvek svuda i u svakoj epohi. Pomenućemo ovde jednog u ime svih: zvao se Demonakt i rodio se na Kipru 90. godine naše ere. Demonakt je bio čovek koji nikome nije smetao: jednostavan, uvek vedra duha, miroljubiv i prijatelj svih. Ljudi su mu davali da jede i da sam nije tražio. Kada bi se pojavljivao na skupovima, arhonti su ustajali i svi su ga dočekivali u apsolutnoj tišini. U dubokoj starosti umorio je sebe glađu. Atinjani su mu ukazali počast time što su ga sahranili o državnom trošku i ukrasili njegov grob cvećem. Verovatno su bili svesni svojih poroka i u poređenju s njim osećali se na neki način krivi.

KIRENJANI

Između kinika i kirenjana postoji velika razlika: iako potiču iz iste filozofske struje, Antisten i Aristip imaju sasvim oprečna mišljenja. Ako su prvog upoređivali sa psom, drugi je po svemu imao karakter i ponašanje mačke. Da bi se to bolje shvatilo, dovoljno je osvrnuti se na ovu anegdotu double face, koju nam, po običaju, pruža Diogen Laertije.

Jednoga dana dok je Diogen iz Sinope prao na izvoru lišće repe, naišao je Aristip. „Kada bi umeo da jedeš lišće“, obratio mu se Diogen, „ne bi bio primoran da se dodvoravaš tiranima“. „A kada bi ti umeo da lepo postupaš s kraljevima“, odgovorio je Aristip, „ne bi bio primoran da jedeš lišće“. Drugi interpretiraju istu epizodu, praveći samo obrat rečenicama. Ovog puta počinje Aristip: „Kada bi naučio da se ophodiš s bogatima, ne bi morao više morao da jedeš lišće“. I Diogen odgovara: „A kada bi ti naučio da jedeš lišće, ne bi morao da se klanjaš moćnicima“. Na stranu lišće repe, u svakom slučaju iz ovoga proizilaze dva različita izbora života dostojna pažnje.

Iako se rodio u Africi (oko 437. g. pre Hrista), Aristip je grčki filozof: grad u kome se rodio, Kirena, osnovali su nekoliko vekova ranije grčki koloni, koji su došli s ostrva Tere. Po Pindaru, njegova porodica bila je najbogatija i najuzvišenijeg roda u celoj Libiji, čime se objašnjava činjenica što je budući hedonista od malena bio naviknut da živi u raskoši. S oko devetnaest godina krenuo je u Grčku na olimpijske igre gde je upoznao izvesnog Iskomaha, koji mu je ispričao da u Atini postoji čovek po imenu Sokrat čije diskusije oduševljavaju omladinu. Na te priče Aristip se toliko uznemirio „da je počeo da slabi i bleđi sve dok se nije uputio u Atinu da bi, žedan i usplamteo, pio s izvora i tako stigao do spoznajc čoveka“.

Neki istoričari smatraju da je Aristip, pre nego što je upoznao Sokrata, već bio u kontaktu sa sofistima, naročito s Protagorom, i da je i sam bio iskusni sofista; drugi, opet, veruju da se o njemu širio takav glas zato što je poučavao za novac. Moje mišljenje je da je Aristip bio ono što se u

Napulju kaže 'nu signore' dopadalo mu se da lepo živi i da bi to sebi dozvolio, naplaćivao je po zaslugi. Kada mu je otac jednog učenika zamerio zbog visoke godišnje svote, protestujući: „500 drahmi! Ali ja s 500 drahmi mogu da kupim roba!“, odgovorio je: „Pa onda kupi tog roba, tako ćeš ih imati dvojicu: svog sina i tog što si kupio“. Naplaćivao je različito, zavisno od sposobnosti učenika: inteligentniji su imali popust, a od glupljih je zahtevao veću naknadu. Jednog dana je na svaki način pokušao da ubedi Sokrata da i on uzme dvadeset mina koje mu pripadaju, ali stari filozof je „diplomatski“ odgovorio da mu demon to ne bi dozvolio.

Imao je malo snobovski odnos prema okolini: jednom se, za vreme velike nepogode na moru, toliko bio uplašio da je neki putnik počeo da ga ismejava: „Čudno je da se jedan filozof tako mnogo plaši smrti, kad se ja, koji nisam mudrac, uopšte ne plašim.“ Na to je on zajedljivo odgovorio: „I ti hoćeš da upoređuješ svoj život s mojim? Ja se bojim za život Aristipa, a ti za život nekog ko ne vredi ništa!“

Da bismo shvatili Aristipa, neophodno je znati njegov odnos prema novcu. Nije uopšte bio škrt: zarađivao je dovoljno da usliši svoje prohteve (kojih jc bilo mnogo). uobičavao je da kaže: „Bolje je da novac propadne zbog Aristipa, nego Aristip zbog novca!“ Nije neverovatno da bi umeo da živi, ako bi okolnosti nalagale, kao pravi siromah. Jednog dana, izlazeći iz javnog kupatila, ogrnuo je, šaleći se, Diogenov ogrtač, sav prljav i iscepan. Izlišno je napomenuti da je kinik, primetivši kako mu je ostao ništa manje nego kirenjaninov purpurni ogrtač, odlučio da izađe nag. Ovo nam ukazuje da je Aristip, u pogledu nezavisnosti, posedovao

prednost više od svojih kolega, što nam potvrđuje i Horacije: „Više volim Aristipa koji ume s ležernošću da nosi oba ogrtača“.

U vezi s tim postoji jedna anegdota gde jc upleten i Platon. Dva flozofa zadesila su se zajedno na nekoj svečanosti na dvoru Dionizija (ne zna se da li Mlađeg ili Starijeg), kada ih je tiranin pozvao da se preobuku u ženske haljine. Platon je odbio govoreći da to nikada ne bi učinio, dok je Aristip odmah prihvatio uz nonšalantni komentar: „Pa zašto da ne: ona koja je čedna, neće pokleknuti ni na Bahovim svetkovinama“. I ovde smo stigli do srži problema: „Šta je unutarnja sloboda?“ Aristip izjavljuje da ima takvu ravnotežu u sebi da ne bi ustuknuo ni pred morem bogatstva, moći i erotike. Kada su mu prebacivali što posećuje heteru Laidu, branio se govoreći: „Posedujem je, ali ne dozvoljavam da budem posedovan“ Ili: „Nije sramno ući u njenu kuću, sramno je ne umćti izaći“. Uzgred rečno, Laida nije od Aristipa zahtevala novac jer je smatrala da joj susret s njim podiže ugled, dok je od grešnog Demostena zahtevala ogromnu sumu od 10.000 drahmi.

Platon ga nije podnosio, Ksenofont ga jc mrzeo, Eshin se neprestano svađao s njim, Diogen ga je smatrao neprijateljem vrline, a u potonjim vekovima, s dolaskom hrišćanstva, crkveni oci i licemerni istoričari bacali su na njega drvlje i kamenje: ali zašto su se svi okomili na Aristipa? Neki smatraju da su ga kritikovali stoga što je naplaćivao svoje časove iz filozofije, drugi zato što je razuzdano živeo; po meni, nisu mu opraštali to što je uvek bio veseo.

Prvi ideološki spor među Sokratovim sledbenicima nastaje između Aristipovog hedonizma što je zapravo svest čulne realnosti, i Platonovog idealizma. Jasno je da dva tako različita filozofa nisu mogla da nađu zajedničku reč. Platonu, koji je državu i zajednicu stavljao iznad svega, individualista Aristip nije naravno mogao biti simpatičan; i nije slučajno što u dijalogu Fedon dok nabroja prisutne u času Sokratove smrti, naglašava nedolazak Aristipa:

„A jesu li i stranci bili?" - pita Ehekrat.

„Da, došli su Simija, Kebet i Fedonda iz Tebe, a iz Megare su stigli Euklid i Terpsion", odgovara Fedon.

„A Aristip i Kleombrot?" - pita opet Ehekrat.

„Ne, nisu bili, priča se da su otišli u Eginu."

E sad, Egina, ostrvce blizu Pireja, bilo je poznato kao mesto uživanja i raskalašnog života. Između ostalog, tu je živela i Laida, Aristipova „miljenica". Platon dalje ne precizira, dovoljno je bilo da nagovesti, pošto je znao da će Atinjani umeti da čitaju između redova. Zapravo kao da je napisao: Sokrat je tamo umirao, a ona dvojica su se zabavljala na Egini. Po Ciceronu, jadni Kleombrot je izvršio samoubistvo bacivši se u more kada je pročitao ovu zajedljivost.

Posle Sokratove smrti Aristip je mnogo putovao: zna se da je bio u Sirakuzi, Korintu, Egini, Megari, Siluntu i, naravno, Kireni, svom rodnom

gradu. Priča se i da je u podmaklim godinama bio rob satrapa Artaferna u Maloj Aziji. Umro je u Italiji, na Liparima, u sedamdesetoj godini. Napisao je mnogo dijaloga i nekoliko putopisa, od kojih tri knjige o Libiji. Do nas je doprlo samo nekoliko fragmenata ovog poslednjeg dela.

Aristipova misao se usredsređuje na sposobnost umeća življenja „u datom trenutku“ i na napolitanski koncept, sažet u stihu: „Ako je život vrteška, uhvatimo trenutak koji protiče“. Većna ljudi je sklona, zavisno od godina, da provodi svoj život ili prisećajući se prošlosti, ili razmišljajući o budućnosti. Manje je onih uzvišenijih (po Aristipu) koji umeju da žive uranjajući u sadašnjost. Često čujemo starije osobe kako uzdišu govoreći: „kako sam bio srećan u dvadesetoj“ (kada dobro znamo da to nisu bili) i isto tako često vidimo mlade ljude na vrhuncu svojih fizičkih i intelektualnih sposobnosti da sve usredsređuju u neku hipotetičnu budućnost. Gotovo niko nije lako odvažan da prizna najosnovnije: „U OVOM MOMENTU NEMA PROBLEMA, OSOBE KOJE VOLIM ZDRAVE SU, DAKLE MOGU DA BUDEM SREĆAN!“. Kirensko ponašanje je: biti žedan i popiti čašu vode, govoreći: „kako je ukusna ova voda“.

„Zadovoljstvo je povetarac, bol jc oluja, svakidašnji život je u sredini i može se uporediti s mirnim morem.“ Ovaj Aristipov način razmišljanja navodi nas na shvatanje da jc neophodno upraviti barku u pravcu zadovoljstva.

Da bismo se još više približili kirenskoj misli, odabraćemo Heraklita, Aristipa i Pirandela, dobro ih izmešati i izvući iz toga teoriju. Vreme je sačinjeno od trenutaka koji se međsobno razlikuju, isto kao što se i

čovjek u toku svog života menja. Živeti znači, dakle, uskladiti pravi trenutak s pravim duševnim raspoloženjem, ostajući pritom uvek po strani.

Ova „filozofija sadašnjosti“ nije nikada naišla na simpatije intelektualaca: obeležena pečatom ne beri brigu, postala je sinonim moralne i političke nemarnosti i kao takva nekorisna u cilju transformisanja društva. Uprkos tome, ima onih koji Aristipa smatraju najvećim sokratovcem među sokratovcima upravo zbog njegove totalne nezavisnosti u odnosu na životne probleme. Ako jc za kinike „sloboda“ značila zadovoljiti se sitnicom da čovek ne bi postao rob uživanja, za kirenjane je „još veća sloboda“ da se prođe kroz sva uživanja u da se u njima ne zapadne.

Aristip prethodi Epikuru za gotovo ceo vek, a razlika među njima je u tome što je prvi veći „epikurejac“ od drugog. Dok Epikur pravi razliku među uživanjima i, procenjujući njihove posledice, donosi zaključke, kirenjani se upuštaju u uživanje radi uživanja, ne unoseći se u mnoga razmišljanja o njima.

Najpoznatiji sledbenici Aristipa bili su: ćerka Areta, vaspitana u duhu uživanja i istovremeno preziranja izlišnog, Teodor zvani Bezbožnik i Hegesije. Kako često biva, sledbenici su i u ovom slučaju otišli dalje od svog učitelja.

Teodor je sugerisao da se uživanje prihvati po svaku cenu, ne obazirući se na lažni moralizam. Teoretičar egoizma, odbacivao jc čak i

prijateljstvo: „To je osećanje uzajamne ispomoći potrebno jedino glupacima. Mudracima ono uopšte ne treba, jer su dovoljni sami sebi“.

Hegesije je bio još izričitiji: „Pošto nije moguće dostići trajno stanje zadovoljstva i budući da nam život nudi uglavnom bol, bolje je umreti“. Zaustavljao je prolaznike na ulici i ubeđivao ih da se ubiju: „Poslušaj me, prijatelju znaš već da moraš umreti, ali ne znaš kakva te smrt čeka: možda ti je sudbina odredila bolnu i užasnu smrt, ili dugu i mukotrpnu bolest. Počuj savet mudraca: ubij se!“ Smatra se da je svakog meseca uspevao da ubedi po nekoliko Atinjana. Zvali su ga „podstrekivač na smrt“.

MEGARSKA ŠKOLA

Euklid iz Megare (ne mešati s Euklidom matematičarem) bio jc najstariji od Sokratovih učenika. Njegovi anagrafski podaci nisu nam poznati, ali zatvorenih očiju možemo tvrditi da je živio između 435. i 365. g. pre Hrista. Kao mladić počeo je da studira filozofiju, posvetivši se Parmenidu: očigledno jc filozof iz Eleje svojim dolaskom u Atinu 450. godine ostavio duboki utisak na grčke mislioce. Upoznavši potom Sokrata, Euklid je celog života pokušavao da objedini filozofiju svog učitelja s Parmenidovim teorijama. Njegovi sledbenici zvali su se megarani ili dijalekticari, jer su imali običaj da razgovore vode postavljajući pitanja i dajući na njih odgovore.

Od Parmenida je naučio da sve stvari ovog sveta imaju svoju pravu suštinsku vrednost, zvanu biće i skup prividnosti, nazvan ne-biće.

Kada hoćemo da postignemo neki cilj, neophodno je da predmct naših namera bude zapravo biće, a ne prividnost. Da bi se lakše shvatilo, evo jednog banalnog primera: ako želim da postanem šef države, jer mislim da ću time poboljšati životne uslove svojih sugrađana, morao bih da se približim biću zvanja šefa države; ako me je novoj dužnosti nagnala samo počast, prestiž i moć, znači da me jc privukla prividnost uloge i nemam nikakve nade da ću dostići Dobro.

Filozofi, uglavnom, nerado daju jednostavne primere o biću, kako sam upravo učinio, jer se verovatno plaše da bi time banalizovali značenje (bilo bi isto kao kada bi muslimani napravili portret Alaha), dok ja pokušavam na ovaj način da pomognem čitaocu.

Pošto je Sokrat govorio da je potrebno dostići spoznaju, odnosno Dobro, Euklidu je bilo lako da uskladi učiteljevu misao s Parmenidovom i zaključio, da je Dobro biće, odnosno Jedno, večno i nedeljivo, dok je sve ostalo zanemarljivo, budući da nije.

ZAKLJUČAK

Sokratovci su se prvEnstveno bavili Etikom i zanemarivali su, za razliku od svojih prethodnika, proučavanje prirode. Sokratov značaj je u tome što je skrenuo pažnju na istraživanje čoveka i njegovih moralnih problema, dajući filozofiji praktičnu dimenziju koja nam je simpatičnija. Pokušajmo i mi iz toga da izvučemo neki koristan savet.

Sokrat jc smatrao da onaj ko spozna Dobro, ne može biti tako glup da ga ne bi prihvatio, jer bi na taj način delao protiv svog interesa.

Kinici su Dobro poistovećivali s ličnom slobodom i, da ne bi suviše zavisili od spoljašnjeg sveta, svodili su svoje osnovne potrebe na najneophodnije.

Za kirenjane je Dobro bilo zadovoljstvo a Zlo bol. Prihvatiti zadovoljstvo, ali pritom ne postati rob uživanja, po Aristipu, cilj je života.

Megarani su imali apstraktniju ideju Dobra: Dobro je biće, Zlo je nastajanje (transformacija). U suštini, religiozni stav, budući da je Euklid smatrao da je „najviše Dobro samo jedno, iako je moglo da se nazove različitim imenom: razboritost, Bog, mudrost i tako dalje“.